

MEERDIMENSIONALE OVERHEIDSPLANNING

en

DE EENDIMENSIONALE MENS

REDE

uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van lector in de
sociologische aspecten van de ontwikkelingsplanning in niet-westerse gebieden
aan de Landbouwhogeschool te Wageningen
op 2 maart 1978

door

Dr. Ir. D.B.W.M. van Dusseldorp

Dames en Heren,

Dat ik vandaag hier voor U sta dank ik, althans in letterlijke zin, in de laatste plaats aan Hare Majesteit de Koningin en in de eerste plaats aan mijn moeder. Ik ben hen daarvoor zeer dankbaar. Een dankbaarheid die ik zou willen verdelen naar de mate van de inspanning die zij hebben moeten geven om mij hier op deze kathedraal te brengen. Op weg naar dit gestoelte heb ik velen ontmoet van wie ik veel geleerd heb en aan wie ik erkentelijkheid verschuldigd ben. Het waren boeren (grote en kleine), nomaden, dorps- en stamhoofden, bestuurders, studenten en collega's. Twee personen zou ik evenwel met name willen noemen en wel Hofstee, aan wie ik in belangrijke mate mijn scholing in de "pragmatische" sociologie te danken heb en Van Lier, die mij op verschillende wijzen in mijn werkend en studerend leven geleid en begeleid heeft.

Dames en Heren,

Wanneer de Landbouwhogeschool een kroondocent aanstelt dan wordt verwacht dat hij zich aan de gemeenschap voorstelt. Dit lijkt mij een goed gebruik, zelfs voor iemand, die al geruime tijd in Uw midden heeft verwoerd. Want te veronderstellen dat ook maar een kleine minderheid van U zou weten wat ik ten aanzien van onderzoek en onderwijs in de afgelopen jaren heb gedaan en in de toekomst hoop te doen, zou wijzen of op zelfoverschatting of op onkunde met betrekking tot de verregaande compartimentalisatie van de Landbouwhogeschool.

Ik moet U evenwel direct de illusie ontnemen dat ik, in de korte spanne tijds die mij is toegemeten, U een indruk zou kunnen geven van het vakgebied waarvoor de Landbouwhogeschool mij en daarmede de vakgroep Agrarische Sociologie van de Niet-Westerse Gebieden verantwoordelijk heeft gemaakt.

Aan de hand van een onderdeel van het vakgebied, dat in de L.H. gids wordt aangeduid als "de sociologische aspecten van de ontwikkelingsplanning in niet-westerse gebieden", hoop ik evenwel aan te geven met welk soort problemen de vakgroep en ik zelf ons bezig zullen houden en daarbij tevens te duiden op de vele relaties die er bestaan tussen dit vakgebied en andere vakgebieden binnen en buiten de Landbouwhogeschool.

Vervolgens wil ik aangeven vanuit welke houding en instelling ik mijzelf voorstel onderwijs te geven en onderzoek te verrichten.

Ik ga er bijvoorbeeld van uit dat waarde vrije wetenschap niet bestaat, hetgeen evenwel niet wegneemt, dat mijns inziens iedere wetenschapper zich tot het uiterste zal moeten inspannen om zijn wetenschap zo objectief mogelijk te beoefenen. Mocht hij onverhoopt menen dat hij daarin geslaagd is, dan is hij op de foute weg, want dan dreigt hij te gaan denken dat hij objectief zou kunnen zijn.

Het thema dat ik voor deze dag gekozen heb, is de meer dimensionale overheidsplanning en de één dimensionale mens.

De vraag die ik hierbij aan de orde zou willen stellen is of de meer dimensionale overheidsplanning, een stuurmechanisme van de overheid, niet zou kunnen leiden tot de één dimensionale mens, zoals die ons door Marcuse is geschilderd in zijn gelijknamige boek. Als dit zo mocht zijn, en als dit als dysfunctioneel wordt ervaren is het dan verantwoord bijdragen te leveren aan de ontwikkeling van de meer dimensionale overheidsplanning. Om te beginnen zal ik trachten in het kort de hierboven aangegeven begrippen verder uit te werken.

Van meer dimensionale overheidsplanning kan gesproken worden wanneer een overheid een organisatie heeft ontwikkeld die in staat is op gezette tijden een met elkaar samenhangend stelsel van planvormen en typen te produceren. In een modelmatige beschrijving valt deze overheidsplanning uiteen in nationale, regionale, lokale en sectorale plannen, die onderling met elkaar gerelateerd zijn.

Dit model van meer dimensionale overheidsplanning kan op verschillende wijze worden toegepast.

- Men kan, in bestuurlijke zin, van boven naar beneden werken. Dit houdt in dat men in het nationale plan de richtlijnen aangeeft waarbinnen de ontwikkeling van het land zal moeten plaatsvinden. Uitgaande van de doeleinden en de daaruit voortvloeiende kaders, die men in het nationale plan aangeeft, worden sectorale en regionale plannen uitgewerkt, die op hun beurt de doeleinden en kaders aangeven voor de lokale plannen, die na uitvoering tenslotte de gewenste ontwikkeling tot stand moeten brengen.

Men kan in stede van deze administratief-technocratische benadering ook een meer "democratische" benadering volgen.

- Deze "democratische" invulling werkt als volgt. Op basis van de doeleinden, die de bevolking heeft geformuleerd, worden lokale plannen opgesteld. Deze lokale plannen worden geaggregeerd en geïntegreerd in regionale en sectorale plannen. De regionale en sectorale plan-

nen worden uiteindelijk gebundeld en op elkaar afgesteld in het nationale plan.

- In de praktijk kan alleen een wisselwerking van beide benaderingen tot zinvolle resultaten leiden.

Van meer dimensionale overheidsplanning kan in strikte zin eerst gesproken worden wanneer alle planvormen aanwezig en op elkaar afgesteld zijn.

Bovendien moet elk van de plannen comprehensief zijn, dat wil zeggen dat op evenwichtige wijze aandacht is geschonken aan de sociale, economische en technische aspecten van het planobject.

Het normatieve planningsmodel dat ik hiervoor schetsmatig heb aangegeven, komt in de praktijk "nog" niet voor.

In sommige ontwikkelingslanden zijn er, althans op papier, ontwikkelingen aan de gang, die op de lange duur tot een planningsstelsel zouden kunnen leiden, dat gelijkenis met de meer dimensionale overheidsplanning vertoont.

Het is evenwel de vraag of deze ontwikkeling wel gewenst is en of er niet een besturingsmechanisme dreigt te ontstaan, dat onder het mom het menselijk bestaan te willen verbeteren, in feite de mens zo gaat domineren, dat deze plat gewald wordt tot een een-dimensionale mens. Hiermede ben ik gekomen aan het begrip van de een-dimensionale mens van Marcuse.

Met Marcuse ga ik er van uit dat al het menselijk handelen en dus ook, ja zelfs in het bijzonder planning, voortkomt uit twee waarde-oordelen nl.

"1) The judgement that human life is worth living, or rather can be and ought to be made worth living".

"2) The judgement that in a given society, specific possibilities exist for the amelioration of human life and specific ways and means of realising these possibilities" (Marcuse, 1964, XIV en XV).

Onze geïndustrialiseerde samenleving maakt het mogelijk vele doeleinden te vervullen, maar Marcuse stelt: "In this society, the productive apparatus tends to become totalitarian to the extent to which it determines not only the socially needed occupations, skills, and attitudes, but also individual needs and aspirations" (Marcuse, 1964, XV). Naarmate dit proces voortschrijdt "geeft het vorm aan" "the entire universe of discourse and action, intellectual and material culture, in the medium of technology; culture, politics, and the economy merge into an omnipresent system which swallows up or repulses all alternatives. The productivity and growth potential of this system stabilize the society and contain technical process within the framework of domination. Technological rationality has become political rationality". (Marcuse, 1964, XVI).

Het zou buiten het kader van deze voordracht gaan om alle dimensies te bespreken, die de mens uiteindelijk tot een één dimensionale mens doet worden. Marcuse gaat daarbij vooral in op de volgens hem dysfunctionele consequenties van de technologische ontwikkelingen binnen onze samenleving.

Ik wil vooral ingaan op een opmerking van Marcuse aan het einde van zijn boek, waarin hij de rol van het bestuur en daarmee indirect de rol van overheidsplanning schetst. "At its most advanced stage, domination functions as administration and in the overdeveloped areas of mass consumption the administered life becomes the good life of the whole, in the defence of which the opposites are united. This is the pure form of domination". (Marcuse, 1964, p. 255).

Meer dimensionale overheidsplanning, mits methodologisch verder ontwikkeld tot een werkbaar instrument, kan, wanneer dit niet goed gehanteerd wordt, en dit kan zowel bewust als onbewust gedaan worden, inderdaad verworden tot een instrument dat bruikbaar is om enkelen in staat te stellen velen te domineren. Het is mogelijk dat meer dimensionale overheidsplanning het moeilijk, zo niet onmogelijk maakt voor het individu, zelf zijn eigen toekomst te bepalen. Deze vorm van planning maakt het in theorie mogelijk dat de bureaucratie de bevolking, die zij moet dienen geheel inkapselt en vangt in een net van geïntegreerde plannen.

Dit zijn resultaten die, althans vanuit het huidige westerse waarden en normen patroon bezien, als dysfunctioneel worden beschouwd. De vraag dringt zich op of het de wetenschapsbeoefenaar en de docent wel toegestaan is, kennis te vermeerderen en te verbreiden, die zou kunnen leiden tot het opbouwen van een besturingsmechanisme, dat kan of wellicht moet leiden tot een situatie, waarin de mens niet meer zichzelf kan zijn, of nog erger, zonder dat hij het zelf weet, zichzelf niet meer is.

Hier dient zich een ethisch probleem aan. Hoe ver mag men vrijelijk doorgaan met kennisvermeerdering, er van uit gaande dat elke kennisvermeerdering zal bijdragen tot de verbetering van het menselijk bestaan. Sinds de ontwikkeling van nucleaire physica, maar ook van vele andere wetenschapsvelden, kan men niet aan het benauwende gevoel ontkomen, dat hoe meer de mens zich te goed doet aan de appels van de boom der kennis, des te verder hij af raakt van het paradijs, of althans meer kans loopt in het inferno te belanden.

Daar zo goed als iedere nieuwe bijdrage aan onze kennis kan worden gebruikt op een wijze die door een samenleving of een deel daarvan als dysfunctioneel kan worden beschouwd is de wetenschapper verplicht na te gaan:

- a. of de potentiële dysfunctionele consequenties, die mogelijkwijze kunnen ontstaan door de toepassing van door hem te verwerven nieuwe kennis, niet zo groot zal zijn dat zijn activiteiten met betrekking tot dit gebied geheel achterwege moeten blijven;
- b. wat de consequenties zouden kunnen zijn indien misbruik zou worden gemaakt van de nieuwe kennis, in de hoop dat dit zal leiden tot een "self-denying prophecy";
- c. op welke wijze mogelijke misbruik kan worden voorkomen.

ad a. Het is mijn overtuiging dat de dysfunctionele consequenties van de meer dimensionale overheidsplanning niet zodanig van omvang zijn dat men zich geheel van onderzoek naar verbetering van zo'n stuurmechanisme zou moeten onthouden. Voor een deel baseer ik dit op de aanname dat dit stuurmechanisme ook zo het op een hoog niveau van perfectie zou worden gebruikt een teer instrument blijft, dat een grote mate van medewerking vereist van velen in de samenleving, wil het op de lange duur functioneel kunnen blijven werken.

Mocht deze aanname juist zijn dan is daarmee tevens een van de zwakke punten van dit stuurmechanisme aangegeven, ook wanneer het op verantwoorde wijze zou worden toegepast.

ad b. Er zijn in het verleden reeds vele huiveringwekkende toekomstbeelden geschetst die aangeven wat er kan gebeuren als een machtige bureaucratie verkeerd gebruikt wordt of in verkeerde handen komt. Men denke slechts aan het boek "1984" van George Orwell. De potentiële gevaren van mogelijk misbruik en de gevolgen daarvan geregeld signaleren blijft noodzakelijk.

ad c. Dan is er nog de taak van de onderzoeker om aan te geven op welke wijze zijn mogelijke bijdrage aan de kennisvermeerdering tot stand zou moeten komen en op welke wijze er van gebruik zou moeten worden gemaakt wil men zoveel mogelijk de potentiële dysfunctionele consequenties van de toepassing van deze kennis vermijden.

Hierna wil ik de aandacht vragen voor een zestal benaderingen die kunnen vermijden dat meer dimensionale overheidsplanning op een zodanige wijze wordt ontwikkeld, dat zij, voor wie deze vorm van planning wordt of althans zou moeten worden bedreven, er door worden overweldigd en platgewalst worden tot eendimensionale mensen.

Alvorens hiertoe over te kunnen gaan is een korte typering van het geplande ontwikkelingsproces noodzakelijk.

In dit proces is een zestal elkaar meestal in de tijd overlappende en met elkaar gerelateerde fasen te onderscheiden, t.w.:

- o Het opstellen van doeleinden
- o Het onderzoek en de inventarisatie

- o De planvaststelling
- o De uitvoering
- o De evaluatie

Gezien de beschikbare tijd zullen we hierna de aandacht beperken tot een van de meest essentiële fasen, t.w. die van het opstellen van de doeleinden. In deze fase worden aanvankelijk tentatief en later definitief aangegeven welke doeleinden men wil bereiken.

Gezien het comprehensieve karakter van de meer dimensionale overheidsplanning wordt in deze fase in feite het toekomstbeeld geschetst dat men voor een samenleving, of een onderdeel ervan, hoopt te bereiken. Deze fase is dan ook richting gevend voor alle andere onderdelen van het geplande ontwikkelingsproces.

Waarom formuleert de mens steeds plannen. Zoals reeds eerder gezegd: hij is er niet alleen intens van overtuigd dat het menselijke leven waard is geleefd te worden, maar evenzeer dat dit leven verbeterd kan worden en dat hij aan dat laatste iets kan doen.

De mens streeft er dus naar omstandigheden te scheppen, waaronder hij meent gelukkiger te kunnen leven. Wanneer deze vooronderstellingen waar zijn dan kan er alleen maar sprake zijn van "rationele" planning wanneer wij weten wat geluk is, en welke de voorwaarden zijn die gelukvermeerderend werken. Dat de mens voor het geluk bestemd is en er zelfs recht op heeft is een opvatting die in de westerse samenleving van recente datum is. Tot voor kort was het de christelijke visie dat geluk niet datgene was waarvoor wij primair dit aardse tranendal verblijven en Max Weber stelde nog nauwelijks een halve eeuw geleden dat het absurd was te stellen dat de mens bestemd was voor het geluk. Honderden miljoenen in de ontwikkelingslanden durven een gedachte met betrekking tot recht op geluk nog nauwelijks te koesteren. Maar sommige westerse gedachten infiltreren snel en leiden tot de zgn. "revolution of rising expectations" die wellicht een van de grootste bedreigingen voor dit westen kan worden wanneer niet tijdig de juiste handelswijze wordt gevonden.

In 1948 stellen de Verenigde Naties een handvest op waarin de rechten van de mens worden vastgelegd. Men zou deze rechten kunnen zien als basisvoorwaarden voor menselijk geluk.

Het uitgangspunt dat uiterlijke en materiële voorwaarden het geluk zou bepalen en dat door middel van het verbeteren van deze voorwaarden het geluk vergroot kan worden is evenwel onjuist. Tenbruck (1972, p. 93) stelt, en ik kan hem hierin voor een groot deel volgen: "Das Glück wird dem Menschen nicht durch Umstände geliefert; es erwacht ihm aus der Art seiner Auseinandersetzung mit den Bedingungen, die ihm gesetzt sind. Die

Fähigkeit, aus den Bedingungen auserlich wie innerlich etwas zu machen, ist die Filter, durch den die Umstände erst zu subjektiver Wirkung gelangen".

Maar de "additionsphilosophie", zoals die door Tenbruck wordt genoemd, heeft zich wereldwijd verbreid en het laat zich aanzien dat de teleurstellingen waartoe deze filosofie tenslotte zal leiden ingrijpende gevolgen zullen hebben voor onze en voor de derde wereld.

Zonder hierop verder te kunnen ingaan zal het duidelijk zijn dat planning maar in beperkte mate tot het verhogen van het menselijk geluk kan bijdragen.

Het hangt van ieder mens zelf af of hij op een zodanige wijze klaar kan komen met de omstandigheden waarin hij leeft, dat hij gelukkig zal zijn.

Is gezien het voorafgaande planning zinloos? Mijn aanwezigheid hier duidt er op dat dat niet mijn mening is.

Vanuit zijn bestaande waarden- en normenpatroon kan de mens, althans tot op zekere hoogte, vaststellen onder welke omstandigheden hij meer of minder gelukkig zal zijn. Hij heeft zijn zgn. "Images of the Future".

1) Wil men er voor zorg dragen dat meer dimensionale overheidsplanning bijdraagt aan het realiseren van het toekomstbeeld dat de mensen voor ogen staat en waarvan zijn menen dat dit een situatie oproept die hun gelukkiger maakt dan is het uiteraard van belang dat men weet welke toekomstbeelden er bij het planobject leven.

- Volgens Bell and Mau (in J.C. McKinney, 1970, p. 215) worden toekomstvoorstellingen bij de mens gevormd door zijn normen- en waardenpatroon, zijn beleving van het verleden en heden en zijn al of niet juiste inzichten in oorzaken en gevolgen.

Deze toekomstvoorstellingen kunnen zowel optimistisch als pessimistisch zijn. De mens zal zich inspannen de gewenste toekomstvoorstelling te realiseren en zal trachten te vermijden dat het ongewenste toekomstbeeld tot stand zal komen.

Wil men althans aan de planning een uitgangspunt geven dat uit de samenleving voortkomt dan is het van groot belang dat men een inzicht heeft in de toekomstverwachtingen die onder mensen leven. Zij vormen de achtergrond waartegen men de concretere doeleinden die het individu, de groep en de samenleving voor de toekomst formuleert, moet plaatsen.

Het onderzoek naar toekomstvoorstellingen die onder mensen leven is een relatief nieuw veld met vele methodologische problemen. Ik wil er hierna slechts enkele noemen.

- Het toekomstbeeld van mensen is geen statisch gegeven maar verandert in de loop van de tijd omdat normen, waarden en inzichten m.b.t. oorzaak en gevolg zich wijzigen. Evenals de sociale en economische "wetmatigheden"

behoren toekomstbeelden tot de principia media van Mannheim (1960). Dit wil zeggen dat hun geldigheid gebonden is aan een bepaalde tijd en plaats. Dit houdt dus in dat dit onderzoek op geregelde tijden moet worden herhaald.

- Vaak is het waarden- en normenpatroon niet consistent. Binnen een en hetzelfde patroon kunnen tegenstrijdige of elkaar uitsluitende waarden voorkomen. Dit geldt voor individuen en in nog veel sterkere mate voor groepen. Het spreekt voor zich dat dit het formuleren van een consistent toekomstbeeld ernstig bemoeilijkt.
- Het toekomstbeeld waarvan men hoopt of vreest dat het tot stand zal komen leeft vaak niet expliciet bij mensen. Het is een vage hoop of onbestemde vrees die men met betrekking tot de toekomst heeft. Het is slechts een beperkt aantal personen dat zijn visie op de toekomst scherp kan formuleren.

In het boek "The Good Society" hebben Arblaster en Lukes (1971) van een 80-tal personen, variërend van Jean Jaques Rousseau tot Che Guevara, hun toekomstbeelden opgetekend. Maar dit is maar van beperkte waarde. Het kan zelfs gevaarlijk zijn wanneer alleen de toekomstbeelden van personen die ze kunnen formuleren in beschouwing worden genomen. Het probleem is juist, te achterhalen wat voor toekomstbeelden er bij de gewone man leven.

- Vaak belemmert het bestaande waardenpatroon het denken over de toekomst. Een godsvruchtige Islamiet zal U bij zo'n onderzoek zeggen dat zijn toekomst in de handen van Allah ligt. Wel blijkt in de praktijk dat hij de toekomst van zijn kinderen niet in de handen van Allah alleen laat liggen, want om hem op school te krijgen of te houden spant hij zich tot het uiterste in opdat zij, in zijn optiek, een betere toekomst zullen hebben. In zulke gevallen zal het moeilijk zijn, maar toch niet onmogelijk, om van mensen het toekomstbeeld te weten te komen.
- Het is zeer moeilijk in een onderzoek, waar normen en waarden een belangrijk deel van het onderzoeksobject uitmaken, te vermijden dat het waarden en normenpatroon van de onderzoeker de uitkomst van het onderzoek in sterke mate zullen gaan bepalen.
- Tenslotte moet men zich realiseren dat sociologisch onderzoek in het algemeen en het sociologische onderzoek naar toekomstverwachtingen in het bijzonder het onderzoeksobject beïnvloeden. Men moet zich er steeds van bewust zijn dat dit soort onderzoek het latente toekomstbeeld niet alleen meer expliciet zal maken bij het onderzoeksobject maar dat daardoor het toekomstbeeld als gevolg van het onderzoek kan veranderen.

De hiervoor geschetste problemen geven aan dat er nog veel zal moeten gebeuren voordat het onderzoek naar de onder de bevolking levende toekomstbeelden een wezenlijke bijdrage aan de geplande ontwikkeling zal kunnen geven.

Dit onderzoek, mits uitgevoerd door onderzoekers die zich oprecht de moeite geven dit zo objectief mogelijk uit te voeren, is evenwel van groot belang om te vermijden dat de meer dimensionale overheidsplanning richting gaat geven aan een ontwikkeling die enkelen zich wensen, maar velen niet willen.

2) Het kennen van individuele doeleinden en daarachterliggende toekomst verwachtingen is belangrijk maar niet voldoende. Er zijn namelijk verschillende soorten doeleinden te onderscheiden. Binnen het planproces heeft men te maken met de tentatieve doeleinden aan het begin en de definitieve doeleinden aan het einde van het planproces. De planner wordt vaak geconfronteerd met het feit dat zijn opdrachtgever naast de expliciete geformuleerde doeleinden ook impliciete doeleinden heeft, die vaak een belangrijker rol spelen als de expliciet aangeduide doeleinden.

Voor dit betoog is het van belang er op te wijzen dat er een zekere hiërarchie van doeleinden is te onderscheiden, ook wel aangeduid als een pyramide van doeleinden. Aan de top van deze pyramide heeft men de algemeen en in kwalitatieve zin geformuleerde doeleinden. Bij deze doeleinden speelt het bestaande waarden-patroon een grote rol. Om deze doeleinden te kunnen bereiken, moeten eerst doeleinden van een lagere orde worden verwerkelijkt, die op hun beurt vaak eerst gerealiseerd kunnen worden wanneer nog lagere doeleinden zijn bereikt.

Deze laatste zijn over het algemeen zeer concreet en worden vaak op een kwantitatieve wijze geformuleerd. De engelse taal biedt de mogelijkheid de verschillende soorten doeleinden aan te duiden als aims, goals, objectives en targets.

Tussen de doeleinden bestaat dus een complexe doel-middel relatie, het ene doel (het lagere doel zo U wilt), is een middel om een ander doel (het hogere doel) te realiseren.

Door middel van een aggregatie en deaggregatieproces komt uiteindelijk de pyramide van doeleinden tot stand.

Dit aggregatie en deaggregatieproces speelt zich af bij het individu en binnen het politieke en het bestuurlijke apparaat van een land.

Wil men een meer dimensionale overheidsplanning bedrijven, die doorzichtig blijft voor diegenen voor wie deze vorm van planning wordt bedreven, opdat zij daar zelf invloed op kunnen uitoefenen, dan zal dit inzicht vereisen in:

- a. hoe dit proces verloopt bij de individuen. Hier kunnen de sociale psychologie, de besluitkunde, en de wijsbegeerte een belangrijke rol spelen.

b. de vorming van de pyramide van doeleinden binnen het politieke apparaat is vooral een taak van de politieke sociologie en de politicologie.

c. de werking van het aggregatie en deaggregatie proces binnen het bestuurlijke apparaat zal vooral een taak zijn van de bestuurskunde en de bestuurssociologie.

Deze drie onderzoeksvelden worden weliswaar separaat genoemd, maar het zal duidelijk zijn dat zij over en weer elkaar ingrijpend beïnvloeden en dieper inzicht in het gehele probleemveld van de aggregatie en deaggregatie van doeleinden kan alleen verkregen worden door een interdisciplinaire aanpak van het onderzoek,

3) Meer dimensionale overheidsplanning is een stuurmechanisme dat gebruikt kan en moet worden om door en voor de bevolking te komen tot een menswaardiger bestaan. Deze vorm van planning kan alleen op verantwoorde wijze tot stand komen wanneer het plan object in dit stuurproces kan en wil participeren, m.a.w. dat het planobject (zij waarvoor het plan gemaakt wordt) ten dele ook als plansubject (zij die plannen maken) kan en wil gaan functioneren. Men kan eerst participeren op directe of indirecte wijze, wanneer de organisatorische structuren en procedures en rapportagevormen waarbinnen het geplande ontwikkelingsproces plaatsvindt daartoe de gelegenheid bieden. Dit is een sociologisch en bestuurskundig probleem, wat niet alleen te maken heeft met bestuurlijke processen en structuren, maar veel meer nog een kwestie is, enerzijds van de mentaliteit van hen die de structuren bemannen en de procedures opstellen en de rapportage verrichten en anderzijds van de instelling van hen die via participatie dit besturingsproces moeten bewaken en beïnvloeden.

In vele culturen is de behoefte aan het mede sturen, het participeren in de vormgeving van de eigen toekomst nog maar beperkt ontwikkeld.

Ten dele is dit het gevolg van het bestaande waarden en normenpatroon, dat evenwel voor verandering vatbaar is. Ten dele en dit is nauw verwant met het voorgaande door de perceptie van de eigen situatie.

Men ziet maar weinig verbetering mogelijk in deze situatie door eigen inzet, Men zou om met Paulo Freire (1972) te spreken de mensen bewust moeten maken van hun eigen situatie en zich moeten laten realiseren dat men door anderen wordt gestuurd en onderdrukt. Men zou ze moeten verlossen van hun angst voor de vrijheid, m.a.w. hun angst voor het zelf de eigen toekomst kunnen bepalen. Het bewustmaken op een politiek aanzienlijk minder agressieve wijze als door Freire wordt voorgestaan, is ook gepoogd in Nederland via de community self survey, zoals die o.a. door een werkgroep over zelfonderzoek (1960) is beschreven.

mogelijkheden en problemen m.b.t. de eigen ontwikkeling. Deze bewustwording maakt het mogelijk dat zij zelf wegen voor ontwikkeling aangeven en dat zij ook bereid zijn zelf actief bij te dragen aan de realisatie van een betere toekomst.

Meer dimensionale overheidsplanning, zonder participatie, loopt het gevaar tot een weinig effectieve en kostbare bureaucratische exercitie te worden of, zo mogelijk nog erger tot een instrument van dominantie te verworden. Als deze aanname juist is dan geeft het reden tot zorg dat participatie, zelfs op het lokale niveau, zo moeizaam te bereiken is. Een teken aan de wand is bijvoorbeeld dat in een Landbouwhogeschool het al uiterst moeilijk wordt om personen te vinden bij het wetenschappelijk en technisch-administratief personeel, die bereid zijn in het bestuurswerk te participeren.

Afgezien van het gebrek aan actieve belangstelling bij zeer velen aan de basis voor datgene dat niet rechtstreeks henzelf aangaat, speelt het feit dat zelfs in ogenschijnlijk homogene groepen aan de basis intense belangen- tegenstellingen een belangrijke rol spelen. Men is vaak niet bereid deze tegenstellingen expliciet aan de orde te stellen, laat staan daar in onderling overleg oplossingen voor te vinden. Men laat dit doelbewust aan instanties over op een hoger bestuursniveau en geeft daarmee een stuk zeggingsmacht en verantwoordelijkheid uit handen. Dat men zich vervolgens heftig verzet tegen de beslissingen van hoger hand, dat spreekt van zelf. Ook dit verschijnsel heb ik buiten, en de laatste jaren vooral binnen de Landbouwhogeschool, van nabij en met grote frequentie kunnen waarnemen.

Juist zulke problemen maken dat het ontwikkelen van meer inzicht in de sociale processen, die ten grondslag liggen aan het tot stand brengen en organiseren en kanaliseren van participatie die effectief en blijvend is, dringend gewenst is wil men mogelijke dysfunctionele effecten van meer dimensionale overheidsplanning vermijden.

4) Hiervoor heb ik er op gewezen dat zelfs binnen zeer homogene groepen er verschillende toekomst visies en doeleinden kunnen voorkomen. Het is volgens mij de taak en plicht van elke planner er voor zorg te dragen dat de verschillende potentiële toekomstmogelijkheden met hun voor- en nadelen en de kosten en offers die nodig zijn om ze te realiseren, duidelijk naar voren worden gebracht. Het ontwikkelen van verschillende alternatieven met hun consequenties maakt het voor de direct betrokkenen (planobject) mogelijk een keus te doen en invloed uitoefenen op de planning gedurende het planningsproces, zodat men niet geconfronteerd wordt op het einde van een planproces met een geïntegreerd en comprehensief plan dat men alleen kan aannemen of verwerpen.

Het is dan ook van groot belang dat men bij de ontwikkeling van planmethoden

en planprocedures er op toe ziet dat tussentijdse consultaties door betrokkenen (planobjekt) en beleidsmakers en planners (plansubjekt) m.b.t. alternatieve combinaties van doeleinden mogelijk zijn.

Er wordt, en mijns inziens terecht, wel gesteld dat het onmogelijk is voor planners alle zinvolle alternatieven met overtuiging en verve aan te geven en uit te werken. Vandaar dat Davidoff op "Advocacy and Pluralism in Planning" heeft aangedrongen.

Dit komt er op neer dat men aan groepen in de samenleving die alternatieve visies op de toekomst hebben de mogelijkheid moet worden gegeven deze uit te werken en openbaar te maken.

Deze vorm van planning die ook wel met advocacy-planning of pleit-planning wordt aangeduid komt in Nederland nog maar sporadisch voor. In een enkel geval zien we dat bepaalde groepen ondersteund worden om hun ideeën in de vorm van alternatieve plannen uit te werken. Het lijkt mij evenwel gewenst dat deze pleit-planning, zeker in een zich ontwikkelend model van meer dimensionale overheidsplanning, een veel grotere plaats wordt gegeven. Niet alleen zal een deel van de fondsen voor de planning voor pleit-planning beschikbaar moeten worden gesteld en zal daaraan bekendheid moeten worden gegeven; maar de uit de pleit-planning voortkomende resultaten zullen als volwaardige alternatieven bij de besluitvorming in het geplande ontwikkelingsproces moeten worden betrokken.

- 5) Zoals reeds eerder gesteld, de toekomst voorstellingen die bij mensen leven zijn vaak niet duidelijk geformuleerd. Het is mogelijk deze meer te profileren door ze te confronteren met toekomstvoorstellingen die voortkomen uit het zgn. toekomstonderzoek (Kreykamp e.a., 1972). Toekomstonderzoek kan ten behoeve van commerciële, militaire of politieke doeleinden gebeuren. Het kan ook voortkomen uit een zekere bezorgdheid met betrekking tot de consequenties van bepaalde ontwikkelingen voor de toekomst, zoals de bewapeningswedloop met kernwapen, de bevolkingsgroei, de automatisering, of de bedreigde leefbaarheid van de aarde (zie bijv. de publicaties van de Club van Rome). Men kan daarbij gebruik maken van historisch-sociologische modellen, wiskundige methoden, imaginerende methoden, systeem of beslissingsmethoden. Het resultaat van deze methoden kan zowel een aantrekkelijk en nastrevenswaardig toekomstbeeld opleveren als een huiveringwekkend toekomstbeeld dat ten koste van alles vermeden moet worden.

Het belang van toekomstonderzoek voor de planning, voorzover dit het formuleren van doeleinden betreft, is vooral dat het de mogelijkheid geeft aan zowel de bevolking als de politiek verantwoordelijke instanties hun toekomst voorstellingen en doeleinden te toetsen en daarvan de mogelijke consequenties te overzien. Zulk toekomstonderzoek maakt het mogelijk dat doeleinden duidelijker worden geformuleerd en in samenhang met elkaar worden bekeken, vaak doordat men zich afzet tegen het geschetste toekomstbeeld.

De wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid heeft onlangs in haar 15e rapport een beeld gegeven van "De komende 25 jaar". Hoe interessant dit rapport ook moge zijn het is jammer dat men bij de keuze van de methodologie niet gebruik gemaakt heeft van de ruime ervaring die op dit gebied verkregen is. Tevens is het zonder meer naïef van de wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid om aan te nemen dat toekomstonderzoek waarde vrij zou kunnen zijn. Teleurstellend is het vervolgens te moeten constateren dat alhoewel men zich sterk op de projectie van lopende ontwikkelingen baseert men geen behoorlijke historische analyse van de afgelopen 25-50 jaar heeft gemaakt. Polak's boek "De toekomst is verleden tijd" en Bilderdijs uitspraak "in het verleden ligt het heden in het nu wat worden zal" duiden reeds aan dat een grondige historische analyse tenminste van de laatste decennia de basis zou moeten zijn voor elk toekomstonderzoek en voor alle planning.

Wanneer een overheid geld uitgeeft aan toekomstonderzoek dan is het gewenst dat zij, zoals eerder bij de pleit-planning is aangeduid, een deel van de fondsen aan instellingen buiten de overheid toekent.

Het zou bijvoorbeeld interessant zijn geweest om te zien hoe, uitgaande van dezelfde uitgangssituatie als de wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid de toekomst er over 25 jaar uit zou zien voor bijvoorbeeld de onderzoeksinstituten van het CDA, de PVDA, de CPN of de VVD.

Toekomstonderzoek, vermits door verschillende stromingen in een samenleving bedreven en in brede lagen van de bevolking ter discussie gesteld, kan een belangrijke bijdrage leveren aan een duidelijker formulering van doeleinden. Dit kan er toe leiden dat het richting geven aan meer dimensionale overheidsplanning op verschillende niveaus van de samenleving mogelijk wordt.

- 6) Tenslotte zou ik nog een laatste aspect aan de orde willen stellen dat van groot belang kan zijn om er zorg voor te dragen dat meer dimensionale overheidsplanning er toe leidt dat mensen zoveel mogelijk hun eigen toekomst bestemmen en niet onderworpen worden aan de grillen van hoge en lage overheden en hun planners die geplande ontwikkeling bedrijven.

Wanneer planobject (zij voor wie gepland wordt) en plansubject (zij die de plannen opstellen) samenvallen dan is de meeste garantie gegeven dat de plannen die worden opgesteld zullen leiden tot het toekomst beeld dat de betrokkenen voor ogen staat. Hierdoor kan ook een maximale inzet van hen bij de uitvoering verwacht worden.

Dit is evenwel gemakkelijker gezegd als gedaan. De vaak virulente tegenstellingen op het ogenschijnlijk homogene lokale niveau bemoeilijken een samenwerking m.b.t. het opstellen en uitvoeren van plannen, aan de basis aanzienlijk. In vele landen is het bewustzijn om zelf aan zijn toekomst te willen en te kunnen werken nog nauwelijks ontwikkeld of wordt door hogere bestuurlijke en politieke niveaus tegengegaan.

Is het voor lokale planning wellicht nog mogelijk, ondanks vele praktische problemen, planobject en subject te laten samenvallen dit wordt schier onmogelijk op het regionale en nationale niveau en bij een groot deel van de sectorale planning.

Wel is het mogelijk bij het ontwikkelen van planmethoden en procedures en planorganisaties in het kader van meer dimensionale overheidsplanning er op toe te zien dat de plannen boven het lokale niveau zodanig grofmazig zijn dat zij enerzijds kunnen dienen als kaders voor coördinatie en integratie voor lokale plannen, zonder dat daardoor de invulling van alternatieve lokale plannen zodanig beperkt wordt dat voor lokaal initiatief geen ruimte meer overblijft. In bestuurlijke zin betekent dit dat waar enigszins mogelijk de beslissingen m.b.t. de doeleinden zo dicht mogelijk bij de betrokkenen komt te liggen.

Wanneer men bij de uitwerking van het meer dimensionale overheidsplanningsmodel veel aandacht geeft aan de van beneden naar boven (de zgn. democratische) benadering dan zullen deze kaders al rekening houden met, in feite voor een deel voortvloeien, uit de visies die op het lokale niveau m.b.t. de toekomst leven. Zoals reeds eerder gesteld de democratische en de technocratische administratieve benadering zullen tezamen in een itererend proces moeten worden toegepast wil een goed op elkaar afgesteld stelsel van plannen tot stand kunnen komen, dat een werkelijke bijdrage levert aan een door een meerderheid gewilde en voor een minderheid aanvaardbare ontwikkeling.

Dames en heren,

Aan het einde van mijn rede gekomen zal het U duidelijk geworden zijn dat het werken aan de verbetering van een bestuursstechniek zoals ik die hiervoor geschetst heb niet alleen geen eenvoudige maar ook geen ongevaarlijke zaak is. Ik heb een aantal mogelijk aangegeven, die zo uitgewerkt, kunnen voorkomen dat meer dimensionale overheidsplanning dysfunctionele effecten

gaat krijgen die mede tot het ontstaan van een een dimensionale mens zouden kunnen leiden. Daarbij zal in de toekomst aandacht moeten worden geschonken aan zowel de theoretische als methodologische aspecten van het geplande ontwikkelingsproces.

Bezien we in een ruimer kader de plaats die zou moeten worden gegeven aan onderzoek dat zich richt op de ontwikkeling van sociale, politieke en bestuurlijke mechanismen die tot doel hebben richting te geven aan de ontwikkeling van een samenleving dan komt het mij voor dat dit type onderzoek een hoge prioriteit dient te verkrijgen.

Er zijn mensen die stellen dat de belangrijkste zo niet de enige functie van de sociale wetenschap is de optie te overwegen die de technische wetenschappen hebben ontwikkeld. Dit zou inhouden dat de sociale wetenschappen slechts een volgende functie zouden hebben.

Het zal U niet verbazen dat ik om theoretische redenen het hier niet mee eens ben: ik heb evenwel ook een aantal pragmatische redenen om mij tegen zo'n uitgangspunt te verzetten en deze tellen voor mij zwaarder. Ik vraag mij af wat de zin van onderzoek is dat leidt tot nog meer opties om de mensheid op een efficiënte wijze te vernietigen.

Of om wat dichter bij huis te blijven, is het wel verstandig op dit moment zo de nadruk te leggen op het biologisch-technische onderzoek in landbouwproefstations wanneer maar een deel van de bestaande kennis beschikbaar komt en te gebruiken is voor honderden miljoenen agrarische producenten. Het lijkt mij, althans voorlopig, van groter belang prioriteit te geven aan onderzoek dat bijdraagt aan de verbetering van bestuursmechanismen die het mogelijk maken de reeds bestaande opties op een voor de mensheid zo nuttig en verantwoord mogelijke wijze aan te wenden.

In de afgelopen 30 jaar heeft men in de ontwikkelingslanden veel geëxperimenteerd met stuur- en bestuursmechanismen. Helaas ontbreekt er in veel gevallen een systematische evaluatie en is de theorie vorming en de uitwerking van methoden nog maar in haar kinderschoenen. Steeds duidelijker wordt het dat het huidige beleid zoals o.a. door de Nederlandse overheid wordt voorgestaan m.b.t. de ontwikkeling van de derde wereld en dat zich vooral richt op een groei die tevens leidt tot een grotere gelijkheid niet tot stand kan komen wanneer de methoden en structuren en de bemanning van de bestuur- en stuurmechanismen van de overheden in de ontwikkelingslanden niet verbeterd worden. Het komt mij voor dat dit voldoende redenen zijn om aan het onderzoek m.b.t. de ontwikkeling van stuur- en bestuursmechanismen in de derde wereld die gericht op de geplande ontwikkeling van rurale gebieden, waar nog steeds de meerderheid van de mensheid leeft, hoge prioriteit toe te kennen, en dit niet bij woorden alleen te laten.

Dames en Heren,

Ik heb slechts oppervlakkig een deel van het wetenschapsveld waarvoor ik ben aangesteld kunnen bespreken. Ik hoop evenwel dat ik U enigszins duidelijk heb kunnen maken dat het niet alleen een moeilijk maar ook een fascinerend gebied is, waarop nog zeer veel werk moet worden verzet. Ik ben ervan overtuigd dat ik ertoe in staat zal worden gesteld hieraan mijn bijdrage te leveren binnen het kader van de Faculteit der Landbouwwetenschappen en de vakgroep Agrarische Sociologie van de Niet-Westerse Gebieden en in nauwe samenwerking met vele instanties en personen die, in Nederland en daarbuiten, zich met dit veld van wetenschap en toepassing bezighouden.

Ik dank U voor Uw aandacht.

Verwijzingen:

1. Davidoff, P. en Th.A. Reiner. A choice theory of planning, in: a Reader in planning theory. Faludi, A. Editor. Urban and regional planning series, volume 5. Pergamon Press, Oxford, 1973.
2. Davidoff, P. Advocacy and pluralism in planning, in: a Reader in planning theory. Faludi, A. Editor. Urban and regional planning series, volume 5. Pergamon Press, Oxford, 1973.
3. Dusseldorp, D.B.W.M. van, Meer dimensionale overheidsplanning. H. Veenman en Zonen, N.V. Wageningen, 1967.
4. Freire, P. Pedagogy of the Oppressed. Penguin Books Ltd. Harmondsworth Middlesex, England, 1972.
5. Kreykamp, A.M.J., H. van Praag, B. van Steenbergen, Toekomstonderzoek: theorie en praktijk. Uitgeverij Kluwer B.V., Deventer, 1972.
6. Mannheim, K., Man and society in an age of reconstruction. Routledge and Kegan Paul Ltd. London, 1960.
7. Marcuse, H., One dimensional man. Studies in the ideology of advanced industrial society. Routledge and Kegan Paul Ltd. London, 1964.
8. Tenbruck, F.H., Zur Kritik der planenden Vernunft. Karl Alber Freiburg / München, 1972.
9. Werkgroep over zelfonderzoek in Nederland, Wat is community self-survey. Ministerie van Maatschappelijk Werk, Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage, 1960.